UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het olifantje en de porseleinkast

Over de Europese Unie in de wereldpolitiek en de studie van Europa

Gerrits, A.W.M.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gerrits, A. W. M. (2010). *Het olifantje en de porseleinkast: Over de Europese Unie in de wereldpolitiek en de studie van Europa*. (Oratiereeks; No. 371). Vossiuspers UvA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

André Gerrits

Het olifantje en de porseleinkast

*Over de Europese Unie in de
wereldpolitiek en de studie van Europa*

Faculteit der Geesteswetenschappen

Het olifantje en de porseleinkast

Het olifantje en de porseleinkast

*Over de Europese Unie in de wereldpolitiek en
de studie van Europa*

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar Europese Studies
in het kader van de Jean Monnet leerstoel
aan de Universiteit van Amsterdam
op vrijdag 21 mei 2010

door

André W.M. Gerrits

VOSSIUSPERS UvA

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Dit is oratie 371, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Crasborn BNO, Valkenburg a/d Geul
Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 978 90 5629 652 0
e-ISBN 978 90 4851 358 1

© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

*Geachte Mevrouw de Rector Magnificus,
beste collega's, familie en vrienden,*

In deze oratie zal ik een aantal kanttekeningen plaatsen bij twee aspecten van het onderzoek en onderwijs dat ik geacht wordt te verrichten in het kader van de Jean Monnet leerstoel in de 'Internationale Relaties van de Europese Unie (EU)' aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam:

1. het wetenschappelijk debat over de externe betrekkingen van de Europese Unie. Waarom is er sprake van een veel grotere diversiteit van interpretaties over de internationale rol en betekenis van Europa dan over die van ander belangrijke traditionele en opkomende 'machten' als de Verenigde Staten, Rusland en China? Wat zegt deze diversiteit over de Europese Unie, en wat zegt ze over het wetenschappelijke debat over 'Europa'?
2. Voortgaand op de eerste vraag, sta ik stil bij de bijzondere betekenis die de geesteswetenschappen, waarbij de leerstoel is ondergebracht, hebben voor de studie van de Europese samenwerking. Mijn hypothese is dat de veranderingen die de Europese Unie thans doormaakt om duiding en betekenisgeving vragen die vooral de geesteswetenschappen zouden moeten kunnen bieden.

Over de titel: het olifantje en de porseleinkast

De opleiding Europese Studies aan de UvA prijst zich om een aantal redenen gelukkig dat ze prof. Joep Leerssen in haar midden heeft. Joep Leerssen is niet alleen een uitermate aardige en erudiete collega, hij ontvangt ook met grote regelmaat hoge wetenschappelijke onderscheidingen (dat is geheel zijn eigen verdienste maar het straalt toch ook een beetje af op de opleiding) en, *last but not least*, Joep Leerssen is de meester, de ongekroonde koning van de beeldspraken en metaforen. In een moment van onvermoede zelfoverschatting dacht ik: wat Joep kan, kan ik ook! In de titel van mijn oratie heb ik drie, vier beeldspraken op elkaar gestapeld.

Het 'olifantje' is de Europese Unie, vanzelfsprekend. De Unie wordt wel vaker verbeeld als olifant. Michael Emerson, directeur van het *Centre for European Policy Studies*, een prominente *think tank* in Brussel, typeerde de olifant onlangs als vegetarisch, gemakkelijk te domesticeren en vreedzaam¹ – precies de eigenschappen, zo meent Emerson, die ook van toepassing zijn op de Europese Unie en op haar gedrag op het internationale toneel. De 'porseleinkast' is Brussel, in het bijzonder de ingewikkelde, beperkte en precaire onderhandelingsruimte van lidstaten, Europese Raad en Commissie. Het is wat Luuk van Middelaar (adviseur van Herman van Rompuy, voorzitter van de Europese Raad) in zijn dissertatie *De passage naar Europa* de 'tussensfeer' noemt, het deel van de 'Europese' besluitvorming waar beweging ontstaat door het naja-gen van nationaal belang in combinatie met een uitdrukkelijk besef van gemeenschappelijkheid, van een gezamenlijk belang.²

Geen enkel aspect van de Europese integratie is de afgelopen decennia gevoeliger en controversiëler gebleken dan een gezamenlijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Toen in augustus 1954 de Franse Nationale Assemblée de eerste serieuze poging om tot een gemeenschappelijk veiligheidsbeleid te komen, verwierp (de Europese Defensie Gemeenschap), stonden de tegenstanders na de stemming op om uit volle borst de *Marseillaise* te zingen.

Het olifantje komt nu voorzichtig uit de kast en stapt de grote, boze buitenwereld in – een buitenwereld waarin de relaties tussen staten wezenlijk anders zijn dan in Europa: anarchistisch en berustend op machtspolitiek (ieder voor zich). En ten slotte komt het ook in een ander opzicht 'uit de kast', namelijk met een eigen veiligheids- en buitenlands beleid. Hiermee toont de Europese Unie haar 'ware gedaante' aan de buitenwereld, en om die ware gedaante gaat het mij in eerste instantie. De academische en politieke interpretaties van de aard van het beest, van de internationale rol en betekenis van Europa, lopen enorm uiteen.

De Europese Unie in de internationale politiek

En ook in dit opzicht is de beeldspraak van het olifantje toepasselijk. In 1972 publiceerde Donald Puchala, thans hoogleraar Internationale Betrekkingen aan de Universiteit van South Carolina, een artikel in de *Journal of Common Market Studies*: 'Of blind men, elephants and European integration'.³ Het stuk begint met de parabel van enkele blinden die proberen vast te stellen met wat voor een dier ze in het geval van een olifant te maken hebben. De één voelt aan de slurf en concludeert dat het een lang, rank dier moet zijn. De ander voelt aan het staartje van de olifant en kan niet anders concluderen dan dat het een

klein, fragiel dier is. De derde voelt aan een poot en schrikt van de omvang. Een olifant moet een groot, een massief beest zijn.

Ik wil in geen enkel opzicht suggereren dat mijn collega-onderzoekers naar de internationale politiek van de Europese Unie moeten worden getypeerd als 'blinden', maar ze komen wel, net als de personages uit Puchala's parabel, tot zeer uiteenlopende interpretaties en conclusies over de Unie in het algemeen, en over de internationale rol en betekenis van 'Europa' in het bijzonder. Het debat over de internationale rol van Europa is opmerkelijk gepolariseerd. Waar de ene prominente publicist of wetenschapper over de internationale politiek Europa negeert of ten hoogste een bijrol op het internationale toneel toedicht,⁴ ziet de ander de Unie als *de* supermacht van de toekomst, als *het* model van de post-Amerikaanse wereld.⁵

Ik heb eerder stilgestaan bij deze diversiteit.⁶ Als internationale macht heeft de Europese Unie geen geschiedenis, precedent of vergelijkingsmateriaal. Bovendien is de Europese Unie niet gemakkelijk te herkennen in de internationale politiek. 'Europa' heeft immers niet één maar minimaal 29 buitenlandse 'politieken': van de Europese Commissie, van de Raad en van de 27 lidstaten, afzonderlijk of gezamenlijk, in allerlei variërende arrangementen: *multi-multi-level foreign policy* als het ware. Het onderzoek naar de externe betrekkingen van 'Europa' richt zich vooral op de besluitvorming, procedures, instituties, de vorm en inhoud van het zogenaamde Gemeenschappelijke Buitenlands- en Veiligheidsbeleid, vormgegeven door de Raad en in mindere mate door de Commissie. Dit is maar een deel van de werkelijkheid. De belangrijkste dynamiek van de Europese buitenlandse politiek is de interactie tussen de lidstaten onderling en tussen de lidstaten en 'Brussel'. En er is inderdaad sprake van wederzijdse beïnvloeding door Brussel en de lidstaten: tot op zekere hoogte 'europeaniseert' de Unie het buitenlands beleid van de lidstaten, en die lidstaten *uploaden* op hun beurt hun vermeende nationale belangen en prioriteiten naar 'Europa' (zowel grote als kleine lidstaten, zoals sommige nieuwe lidstaten die afgelopen jaren hebben geprobeerd een veel kritischer Rusland-beleid van de Unie te realiseren). In alle gevallen blijven de lidstaten de cruciale politieke actoren in Europa's externe relaties en internationale politiek, al is het alleen maar omdat de internationale politiek van de Unie op cruciale momenten unanimititeit vereist.

Het debat over de internationale rol en betekenis van de Europese Unie laat zien dat het vooral Europese onderzoekers en publicisten zijn die Europa een (potentieel) belangrijke internationale rol en betekenis toedichten. Door de niet-Europese, vooral Amerikaanse onderzoekers die Europa serieus nemen, lijkt (of leek) de Europese Unie vooral te worden gewaardeerd als een mogelijk tegenwicht tegen de vermeende traditionele machtspolitiek van de Verenigde Staten en, minder uitgesproken, andere grote mogendheden. En hoewel de in-

ternationale politiek van Europa vooral onderwerp van onderzoek is door Europeanen (met een opmerkelijke concentratie van talent in Vlaanderen), zijn het toch in het bijzonder publicaties van niet-Europese, wederom vooral Amerikaanse onderzoekers geweest die de aandacht trokken. Dit geldt niet alleen voor invloedrijke publicisten als Robert Kagan, Fareed Zakaria en Jeremy Rifkin,⁷ wier opvattingen over 'Europa' overigens sterk uiteenlopen, maar ook voor wetenschapsbeoefenaren als Ernst Haas⁸ of Andrew Moravcsik,⁹ die het academische debat over de Europese integratie lange tijd hebben gedomineerd.¹⁰ Degenen die menen dat Europa inderdaad als een internationaal-politieke 'macht' kan worden getypeerd, zijn het over één aspect van Europa's internationale positie in ieder geval uitdrukkelijk eens: de Europese Unie is geen gewone, geen traditionele macht. Maar wat is ze wel? Al decennialang discussiëren onderzoekers, bureaucraten en politici (soms langs, maar soms ook met elkaar) over de bijzondere macht die Europa is of meent te zijn.

Ik wil hier vooral stilstaan bij drie aspecten van het debat over de internationale rol en betekenis van Europa: bij het vraagstuk van 'macht' (de bijzondere macht die Europa zou vertegenwoordigen), van legitimiteit (als aspect van Europees buitenlands beleid) en van 'perceptie' of beeldvorming (zelfperceptie en de perceptie door anderen als ondergewaardeerd aspect van Europa's internationale rol en betekenis).

Macht

De Europese Unie is een nieuwe, een buitengewone macht. De bijdragen in de discussies over de bijzondere macht van Europa zijn zo goed als allemaal schatplichtig aan een artikel van François Duchêne, Europees ambtenaar en biograaf van Jean Monnet,¹¹ uit 1972, waarin hij Europa karakteriseert als 'civilian power', dat wil zeggen als een macht die zich wezenlijk onderscheidt van de traditionele, militaire grootmachten van die tijd: de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.¹²

Sindsdien is op velerlei manieren gevarieerd op het begrip 'civiele macht', en de meest bediscussieerde variant is ongetwijfeld normatieve macht. Het idee van een *Normative Power Europe* is tien jaar geleden geïntroduceerd door de Britse politicoloog Ian Manners.¹³ Manners meent dat de Europese Unie een uitgesproken relevante internationale *actor* is, wier betekenis vooral wordt bepaald door de waarden en normen die ze aan haar politieke voorbeeldfunctie en economische potentieel ontleent: gedeelde soevereiniteit, multilateralisme, welvaartsstaat, democratie, mensenrechten, et cetera. De Europese Unie moet in staat worden geacht, aldus Manners, 'to shape conceptions of the normal',

dat wil zeggen andere staten ervan te overtuigen dat Europa's politieke waarden en normen universele betekenis hebben.

Er kunnen twee typen bezwaren tegen Manners normatieve macht van Europa ingebracht worden: morele en praktische bezwaren. Normatieve macht lijkt vooral een actuele variant op het klassieke thema van Europa als beschavingsmacht, van de 'Europeanisering van de wereld'. Voor Europeanen is dit wellicht een aantrekkelijk idee; veel niet-Europeanen zien het vooral als een blijk van Europese zelfingenomenheid en eigendunk. In het verlengde van dit morele argument ligt een praktisch bezwaar: Het concept normatieve macht overschat de invloed en aantrekkingskracht van Europa. Het gaat voorbij aan de discrepantie tussen hoe Europeanen Europa zien, en hoe veel niet-Europeanen naar ons continent kijken. Oerrealist E.H. Carr zou gezegd hebben: het ontbreekt Europa aan voldoende 'power over opinion'.¹⁴

Een uitzondering kan wellicht worden gemaakt voor een meer 'technocratische' interpretatie van normatieve macht, zoals onder anderen wordt gedaan door Zaki Laidi (Sciences Po, Parijs). Laidi definieert normen als standaarden. Europa moet als grootste 'markt' ter wereld in staat worden geacht andere mogelijkheden haar economische, financiële, milieu- en sociale standaarden op te leggen. 'Normatief' is in dit geval ook een kwestie van uitgesproken eigenbelang: Europa's concurrentiepositie is in het geding. Ze wordt namelijk in belangrijke mate bepaald door de aanpassing door anderen aan de relatief hoge standaarden die Europeanen zichzelf hebben opgelegd. Terwijl de Europese Unie en de Russische Federatie al jaren zijn verwickeld in een moeizaam onderhandelingsproces over een nieuw *Partnerschaps- en Samenwerkingsverdrag*, ondertekende premier Vladimir Poetin in mei 2010 zonder noemenswaardige politieke discussie in Rusland een wet op veiligheidsnormering van zeventig producten en diensten (van pesticiden tot en met babyvoedsel) waarvan vele corresponderen met actuele EU-richtlijnen.¹⁵ 'Brussels is becoming the world's regulatory capital (...), werd enkele jaren terug al gesteld in *The Economist*.¹⁶ Zo werkt normatieve macht dus ook, maar je wint er nog steeds geen oorlog mee.

Hoewel de notie Normatieve Macht Europa dus niet bijster relevant is als typering van de (veiligheids)politieke rol van de Europese Unie op het wereldtoneel, is ze wel illustratief voor de wijze waarop de discussie over de internationale betekenis van Europa wordt gevoerd: analytische en maatgevende of academische en politieke dimensies van het debat over de internationale betrekkingen van de Europese Unie lopen dikwijls dwars door elkaar heen en zijn vaak nauwelijks van elkaar te onderscheiden.

Legitimiteit

Normatieve macht analyseert, typeert, definieert en legitimeert de vermeende bijzondere internationale rol van de Europese Unie. Normatieve macht is een belangrijk aspect van een nieuw 'Groot Verhaal' geworden, een poging door Brussel (en door veel EU-onderzoekers) nieuwe betekenis, nieuwe legitimiteit te geven aan de samenwerking in Europa. Ook dit past in een zekere traditie. Puchala schreef in het eerder geciteerde artikel uit 1972: 'we have all too often found international integration discussed in terms of what it *should be* (...) rather than in terms of what it really is (...).'¹⁷ Dit lijkt in het bijzonder te gelden voor de *Europese* integratie.

Legitimiteit door buitenlands beleid is een begrijpelijk politiek streven in een tijd waarin de Europese samenwerking lijdt aan een fors gebrek aan steun onder de eigen bevolking. Opiniepeilingen wijzen erop dat juist een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid en een prominenter internationale rol van de Europese Unie op relatief veel steun kan rekenen, meer althans dan andere aspecten van de Europese samenwerking.¹⁸ Hierbij dient wel te worden opgemerkt, en ook dat geldt voor de Europese samenwerking in het algemeen, dat de ondervraagde zich dan wel in een dergelijk gemeenschappelijk beleid moet kunnen herkennen. Anders geformuleerd: Europese internationale politiek moet in lijn zijn met de buitenlandse politiek van de nationale staat.

Legitimiteit door buitenlands beleid is echter niet zonder risico voor de Europese Unie. Ten eerste is het de vraag of het aspect 'normativiteit' van de buitenlandse politiek voldoende gewicht in de schaal legt. Misschien is het wat dat betreft beter dat, zoals Clingendael-collega Peter van Ham suggereerde, de Europese Unie eens een leuk klein oorlogje begint: 'The European Union has to make its mark, collect scalps and earn respect.'¹⁹ Het is een interessante gedachte maar, opnieuw, risicovol. De Europese Unie heeft een moeizame verhouding met 'oorlogen': de Anglo-Amerikaanse aanval op Irak in het voorjaar van 2001 verdeelde de Unie tot op het bot (een *blessing in disguise* dat er op dat moment nog nauwelijks sprake was van een gemeenschappelijke buitenlandse en veiligheidspolitiek, want die zou de oorlog in Irak niet hebben overleefd), terwijl de Russische inval in Georgië (zomer 2008) een onverwacht snelle en verenigde Europese reactie opriep – met dank aan het toenmalige 'voorzitterschap' van de Franse president Nicolas Sarkozy.

Ten tweede is legitimiteit op basis van buitenlands beleid ook riskant omdat de effectiviteit en doeltreffendheid van dit beleid in belangrijke mate worden bepaald door factoren en omstandigheden waarop de Europese Unie zelf geen of slechts een beperkte invloed heeft. Anders geformuleerd: voor de effectiviteit van normatieve en vergelijkbare vormen van 'macht' is Europa afhankelijk van anderen, van een welwillende internationale omgeving die vooral wordt

gevormd door traditionele machten. En die omgeving lijkt nu vooral steeds onvriendelijker te worden, zo althans worden de veranderende mondiale politieke en economische machtsverhoudingen dikwijls geïnterpreteerd – puntig samengevat als ‘The Decline of the West and the Rise of the Rest’.²⁰

Toch zouden voor Europa die onvriendelijke mondiale verhoudingen wel eens een onverwachte meevaller kunnen zijn. Wellicht leveren ze het overtuigende ‘doel’, en daarmee het begin van een legitimiteit van gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid, waarnaar de Europese Unie zo uitdrukkelijk streeft: namelijk de bescherming van Europa tegen een steeds onaangename, dreigender buitenwereld. Robert Cooper, jarenlang de belangrijkste adviseur van Javier Solana, typeerde die dreigende buitenwereld ooit als de gecombineerde chaos en anarchie van de ‘premoderne wereld’ (vooral de zogeheten ‘mislukte’ staten) en de brutale machtspolitiek van de ‘moderne wereld’ (traditionele nationale grootmachten als China, Rusland en de Verenigde Staten).²¹ Ook de officiële veiligheidsstrategie van de Europese Unie, *A Secure Europe in a Better World* uit december 2003,²² gaat uit van de impliciete tegenstelling tussen Europa en een groot deel van de rest van de wereld: ‘(While) Europe has never been so prosperous, so secure, nor so free (...) The world is full of new dangers and opportunities.’

Deze eerste en tot nu toe enige veiligheidsstrategie van de Europese Unie kan met recht worden beschouwd als het directe Europese antwoord op de veiligheidsdoctrine van de toenmalige regering van George W. Bush, enkele maanden eerder vastgelegd in de *National Security Strategy of the United States* (september 2002). Het zijn dus niet de autoritaire Chinese Volksrepubliek of de revisionistische Russische Federatie geweest, maar vooral de Verenigde Staten, die de inspiratiebron waren voor Europa’s bijzondere macht en internationale politiek. Veel Europese maar ook *liberal* Amerikaanse publicisten, hebben de Europese Unie de laatste jaren opgevoerd als ‘spiegelbeeld’ van de Verenigde Staten.²³ Zoals het unilaterale, preventieve (*pre-emptive*) beleid van president Bush dus zo zijn voordelen had voor de Europese Unie, zo brengt de gematigde, multilaterale oriëntatie van Barack Obama slecht nieuws voor Europa. Ik citeer de, fenomenaal aanmatigende, reactie van Álvaro de Vasconcelos, directeur van het semiofficiële Instituut voor Veiligheidsstudies van de Europese Unie, op de verkiezingszege van Obama: ‘With Obama’s victory, Europe is losing, its moral uniqueness (...)’.²⁴

Dit brengt mij op een derde aspect van de internationale rol van Europese Unie, een belangrijk onderdeel van de opdracht verbonden aan de Jean Monnet-leerstoel, namelijk de betekenis van perceptie en zelfperceptie in de mondiale positie van de EU.

Perceptie en zelfperceptie

Ik wil niet zover gaan te suggereren, zoals anderen wel doen,²⁵ dat er een soort 'discourscoalitie' is ontstaan van Europese politici, ambtenaren en onderzoekers, maar het debat over Europa's internationale rol en betekenis, inclusief dat over Normatieve Macht Europa, vertoont zeker Eurocentrische trekjes. Met initiatieven als de Jean Monnet-centra, -leerstoelen en -modules, het European University Institute (Florence) en de Collège's d'Europe (Brugge en Warschau) heeft de Europese Unie zelf in belangrijke mate bijgedragen aan het ontstaan van een steeds omvangrijker netwerk van vooral Europese Europa-onderzoekers.²⁶ Het zijn vooral Europeanen die over Europa schrijven en, zoals gezegd, op enkele krachtige uitzonderingen na vooral Europeanen die Europa serieus nemen als (bijzondere) internationale macht.

Waar in de overtuiging van Manners en anderen Europa een normatieve kern vormt, en de rest 'periferie' is; neigt die vermeende periferie er echter steeds meer naar om juist zichzelf als de (nieuwe) kern en Europa als de onvermijdelijke periferie te zien. De Singaporese diplomaat Kishore Mahbubani, auteur van de bestseller *The New Asian Hemisphere*, spreekt, als hij Europa typeert als arrogant en in zichzelf gekeerd, ongetwijfeld uit naam van velen in Azië en elders in de 'opkomende' wereld. Het ontbreekt de Europese Unie aan inzicht in de eigen tekortkomingen en aan strategisch denken, stelt Mahbubani. Europa maakt zichzelf in toenemende mate overbodig.²⁷

Dat perceptie en zelfperceptie van Europa, inclusief de Europese Unie, sterk kunnen uiteenlopen, is niet van vandaag of gisteren. Mahatma Gandhi werd ooit gevraagd: 'Mr. Gandhi, what do you think of Western civilization?' Waarop Gandhi antwoordde: 'I think, it would be a great idea.'²⁸ Een verschuiving van het perspectief op Europa's mondiale betekenis (van *inside-out*- naar *outside-in*-analyses) is dus om meer dan één reden gewenst:

1. Het vermindert het 'Eurocentrische' karakter van veler Europa-onderzoek en -begrip.
2. Er zal meer inzicht door ontstaan in de werkelijke rol en betekenis van de Europese Unie op het wereldtoneel en daarmee in de effectiviteit van haar internationale politiek.
3. Het levert een belangrijk empirisch voordeel op, namelijk dat hiermee een 'gat' in onze kennis van de internationale betrekkingen en betekenis (macht) van Europa wordt opgevuld.

Wat betekent dit alles voor het academische onderzoek naar de externe betrekkingen en de mondiale betekenis van 'Europa', en naar het Europese integratieproces als zodanig, in het bijzonder aan deze faculteit der Geesteswetenschappen?

Europese integratie en de geesteswetenschappen

Van begrippen als ‘perceptie’ en ‘zelfperceptie’, ‘normatieve macht’ en ‘legitimitéit’ wordt niet iedereen even vrolijk. Het gaat hier om ‘richly rewarding and terribly frustrating’ concepten.²⁹ Toch moet je wel een heel overtuigende structureel-realist of een snoeiharde historisch materialist zijn om geen betekenis te hechten aan deze aspecten van de Europese samenwerking – en die betekenis neemt eerder toe dan af. Mijn stelling is dat de Europese Unie verandert en dat de geesteswetenschappen bij uitstek geschikt lijken te zijn om deze veranderingen te beschrijven en te duiden.

Het academische onderwijs en onderzoek over ‘Europa’ heeft de afgelopen decennia een hoge vlucht genomen aan Nederlandse universiteiten. Opleidingen als Europese Studies in Amsterdam en Maastricht, en Internationale Organisaties en Internationale Betrekkingen in Groningen trekken ieder jaar honderden nieuwe studenten. Dat is niet uitsluitend maar wel in belangrijke mate het gevolg van de groeiende betekenis van de Europese samenwerking. Het is bijzonder dat, hoewel onderzoek naar de Europese integratie, en zeker naar de internationale of externe betrekkingen van de Europese Unie, altijd is gedomineerd door de Politieke Wetenschappen, alle genoemde opleidingen zijn ondergebracht bij Geestes- of Cultuurwetenschappelijke faculteiten.

Het uitgangspunt van de opleiding Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam is altijd geweest dat Europa meer is dan de Europese Unie en dat Europese Studies dus een ruimer bereik heeft dan de studie van de Europese Unie. Het onderscheid tussen Europa en de Europese Unie blijft relevant, maar de grenzen tussen Europa en de Europese vervagen. De onderlinge afbakening wordt steeds moeilijker – in de praktijk van de Europese samenwerking en in het onderzoek naar Europa.

Ik zie twee belangrijke ontwikkelingen:

1. Europa gaat steeds meer op de Europese Unie lijken. Met thans 27 en straks meer dan 30 lidstaten wordt het geografische en functionele onderscheid tussen ‘Europa’ en de Europese Unie steeds minder relevant. Niet alleen vallen de ruimtelijke grenzen van de Unie en het continent bijna samen,³⁰ maar de Europese integratie, en in het bijzonder een Europees buitenlands beleid, wordt een steeds belangrijker aspect van wat ooit uitdrukkelijk tot de aangelegenheden van soevereine (in oostelijk Europa quasi-soevereine) staten werd gerekend: wat is nog ‘Haags’ en wat is ‘Brussels’ in de Nederlandse politiek?
2. De Europese Unie gaat steeds meer op Europa lijken. De Unie is in relatief korte tijd sterk uitgebreid, met zeer verschillende staten (onderling, en vooral ten opzichte van de meeste ‘oude’ lidstaten van de Unie). De

Europese Unie heeft de spreekwoordelijke diversiteit van het Europese continent aangenomen, en dat zal van invloed zijn op de toekomst van de Europese samenwerking.

Deze veranderingen hebben ook betekenis voor het wetenschappelijk onderzoek naar de Europese integratie: het onderscheid tussen een multidisciplinaire Europese Studies en een in belangrijke mate mono-disciplinaire Europese Uniestudies (vooral Politieke Wetenschappen) wordt steeds minder houdbaar. Juist Europese Studies, geworteld in de traditie van de geesteswetenschappen, zal een steeds belangrijker rol spelen in de studie van de Europese Unie.

De verscheidenheid en diversiteit die altijd zo kenmerkend zijn geweest voor Europa als continent, zullen een zware stempel drukken op de toekomst van de Europese samenwerking. De gelijktijdige verbreding en verdieping die de Europese Unie de afgelopen decennia heeft ondergaan, is een ondergewaardeerde proeve van politiek en bestuurlijk vakmanschap en van de vitaliteit van 'Europa', die het proces van Europese samenwerking ingrijpend heeft veranderd. Groeiende diversiteit is het cruciale begrip. Enige voorzichtigheid is geboden. We zijn, zeker in het geval van de Europese integratie (zonder historische precedent) snel geneigd het heden te duiden in termen van een hypothetische toekomst, maar de stelling dat groeiende verscheidenheid zal leiden tot een steeds diffuser vorm van samenwerking, lijkt toch vrij realistisch. Deze verscheidenheid heeft belangrijke praktische *en* theoretische consequenties. Op die praktische gevolgen ga ik hier niet verder in, maar ze zouden kunnen gaan in de richting van wat Barry Buzan (London School of Economics) onlangs in algemene zin poneerde, namelijk dat een gezamenlijke 'cultuur' voorwaarde is voor de formatie van een 'society of states', een statengemeenschap (waarvan de Europese Unie wellicht het meest succesvolle voorbeeld is). Uitgaande van de relatie tussen cultuurpatronen ('civilizational areas') enerzijds en statengemeenschappen anderzijds, komt Buzan tot twee hypothesen: één, een gedeelde cultuur is voorwaarde (nadruk in origineel) voor de totstandkoming van een statengemeenschap, en twee, een statengemeenschap die een dergelijke gedeelde cultuur ontbeert, 'omdat ze is geëxpandeerd buiten haar originele kern', zal 'onstabiel' zijn.³¹

'Europa' is altijd gezien als een concept dat tussen geografie, politiek en cultuur in zweeft, en dat zal in toenemende mate ook voor de Europese Unie gaan gelden. Zal de toekomstige vorm van de Europese Unie een kwestie zijn van 'maps, policies or culture?'³² vroeg Heather Grabbe (Open Society Institute, Brussel), één van de meer scherpzinnige waarnemers van het Europese integratieproces, zich onlangs af. Zeker is dat de Europese Unie 'vervaagt'. Een tendens die begon met de interpretatie van de geografische 'grenzen' van Eu-

ropa, met de uitbreidingsstrategie en het nabuurschapbeleid van de Unie, breidt zich geleidelijk uit naar de Unie als zodanig. Illustratief is de groeiende populariteit van de typering 'empire' voor de Europese Unie, zelfs een 'middeleeuws' rijk, een 'neo-medieval empire' – door Hedley Bull (Oxford) in de jaren zeventig geïntroduceerd en recentelijk door Jan Zielonka (Oxford) uitgewerkt.³³ Het is van belang op te merken dat Europa als 'Rijk' geen metafoer of beeldspraak is, zoals het olifantje of de porseleinkast. Het is een analogie. Het geeft een politieke werkelijkheid aan, die wordt getypeerd door vage grenzen, diffuse autoriteit, verwaterde macht, overlappende identiteiten en gedeelde loyaliteiten. De analogie van het middeleeuwse imperium is uitdrukking van een reële ontwikkeling van de Europese Unie en van ons onvermogen die te vatten in passende, contemporaine begrippen en terminologieën.

Ook in een steeds diffuser Europese Unie zullen het vermeende nationale belang en de relatieve macht van de lidstaten de dynamiek van de samenwerking blijven bepalen.³⁴ Het is een paradoxale ontwikkeling: verdieping en uitbreiding van de Unie versterken het intergouvernementele karakter van de samenwerking. Beter is te spreken van Intergouvernementeel-*Plus*, 'Plus' staat voor de gezamenlijkheid, de gemeenschappelijkheid, voor Van Middelaars 'tussensfeer' (waarbij de gemeenschappelijk- of gezamenlijkheid nog meer dan voorheen in informele setting zal worden gedefinieerd door de grote lidstaten: Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië).

De belangrijkste vraag is hoe die nationale belangen en die gemeenschappelijkheid zich in een 'diverser' Europese Unie zullen verhouden. Wat bepaalt, wat vormt de *dynamiek* van de samenwerking (of het gebrek eraan)? Een voor-aanstaande vermogensbeheerder wees er tijdens de discussies over een financieel reddingsplan voor Griekenland in het actualiteitenprogramma NOVA (7 mei 2010) op dat Nederland wellicht de enige lidstaat van de Europese Unie met een spaarpottenmuseum is. Anders gezegd: de Griekse crisis legt niet alleen financieel-economische, maar vooral ook culturele en identiteitsverschillen bloot tussen de lidstaten (eigenlijk de volkeren) van de Europese Unie.

En bij de geesteswetenschappen gaat het vooral hierom: theoretische vrijzinnigheid (anderen zullen zeggen 'lichtzinnigheid') en ontvankelijkheid voor verscheidenheid en diversiteit, voor de betekenis van context in ruimte en tijd, ontvankelijkheid voor het niet-direct kwantificeerbare, voor het veranderlijke, voor de 'inputkant' van politiek, oog voor emotie, voor traditie en cultuur die méér is dan het geaccumuleerde resultaat van materiële omstandigheden en de druk van het 'internationale systeem'. De geesteswetenschappen bij uitstek geven betekenis aan vraagstukken die een steeds belangrijker rol spelen in de theorie en praktijk van de Europese samenwerking.

Voor Europese Studies aan deze universiteit (of eigenlijk aan deze faculteit) bepleit ik derhalve:

1. Meer Europese Unie in onderzoek en onderwijs over Europa
2. Meer 'geesteswetenschappen' in onderzoek en onderwijs over de Europese Unie

Dit moet niet worden begrepen als een pleidooi voor een exclusieve geesteswetenschappelijke benadering van Europese integratie. Ik ben een groot voorstander van theoretisch, disciplinair en organisatorisch 'grensoverschrijdend' onderwijs en onderzoek over Europa, en de Universiteit van Amsterdam biedt daarvoor uitstekende mogelijkheden. De universiteit beschikt over een reeks instellingen op het gebied van 'Europa', waarvan de kern wordt gevormd door twee ruimtelijk en facultair gescheiden, maar inhoudelijk en qua personeel nauw met elkaar verbonden opleidingen: 'Europese Politiek' aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen en 'Europese Studies' aan de Faculteit der Geesteswetenschappen. Dat belooft veel.

Ik heb gezegd.

Noten

1. Emerson, 2001, p. 1.
2. Van Middelaar, 2009, p. 32.
3. Puchala, 1972, p. 267-284.
4. Kagan, 2008; Zakaria, 2008; Mahbubani, 2008.
5. Khanna, 2008; Leonard, 2005; Reid, 2004.
6. Gerrits, 2009.
7. Rifkin, 2004.
8. Haas, 1958.
9. Moravcsik, 1998.
10. Uitzonderingen bevestigen de regel. Met *The Reconstruction of Western Europe 1945-51* (Londen: Methuen 1984) van de Britse economisch-historicus Alan Milward zijn de belangrijkste 'interventies' in het wetenschappelijke debat over de Europese integratie genoemd.
11. Duchêne, 1994.
12. Duchêne, 1972, p. 43-44.
13. Manners, 2002.
14. E.H. Carr (1939, p. 168): 'Power over opinion is (...) not less essential for political purposes than military and economic power, and has always been closely associated with them. The art of persuasion has always been a necessary part of the equipment of a political leader.'
15. *Kommersant. Russia's Daily Online*, 15 maart 2010.
16. *The Economist*, 22 september 2007.
17. Puchala, 1972, p. 268.
18. Zie verwijzingen in Krotz, 2009, p. 559; McCormick, 2007, p. 77 en 119 (figuren 3.1 en 5.1); Vreese en Kandyla, 2009, p. 454.
19. Van Ham, 2009, p. 25 en 26.
20. Tegen deze (populaire) vaststelling zou kunnen worden ingebracht dat de gecombineerde betekenis van multilateralisme, het internationale recht, economische en overige vormen van interdependentie, en de betekenis van niet-militaire macht in de mondiale politiek thans wellicht groter zijn dan ooit eerder in de geschiedenis, en hierbij gaat het om aspecten van de internationale politiek waaraan 'Europa' een prominente bijdrage levert.
21. Cooper, 2003.
22. *A Secure Europe in a Better World*, 2003.
23. McCormick, 2007; Reid, 2004 en Rifkin, 2004.
24. Vasconcelos, 2009, p. 1.
25. Rogers, 2009, p. 844.
26. Van Jean Monnet-leerstoelhouders, die een bescheiden subsidie van de Europese Commissie ontvangen maar overigens vrijwel allemaal door de eigen universiteit/overheid worden betaald, is niet vereist dat ze standpunten innemen die in overeenstemming zijn met die van de Commissie (evenmin als dat van hoogleraren in de vaderlandse geschiedenis in de lidstaten van de Europese Unie wordt verlangd dat ze de standpunten van hun regeringen weergeven). Toch zullen zich onder de

Jean Monnet-hoogleraren en hun collega's aan Europese onderzoeksinstellingen weinig overtuigde eurosceptici bevinden. Er lijkt sprake te zijn van een 'zacht', bijna onvermijdelijk (zelf)selectieproces. In ieder geval is het wetenschappelijk onderzoek naar Europese integratie omvangrijk (er wordt meer studie gemaakt van het Europese buitenlandse en veiligheidsbeleid, dan dat er sprake is van een Europees buitenlandse en veiligheidspolitiek), versplinterd, 'technisch' van aard, pro-Europees qua oriëntatie en 'instrumenteel' (gericht op wat de EU zou moeten doen) van opzet. De resultaten gaan rond in een vrij besloten wereld van onderzoekers en bereiken niet vaak een breder publiek.

27. Mahbubani, 2008.
28. Geciteerd in: Wallerstein, 2006, p. 12.
29. Zoals Jeffrey Lewis de studie van het 'nationale belang' in Europa typeert, in Lewis, 2009, p. 1.
30. De belangrijkste geografische en politieke uitzondering is Rusland. De Russische politieke elite heeft niet veel op met de Europese Unie, met haar aanspraken op normatieve macht, en al helemaal niet met de neiging van Europese Raad en Commissie om namens 'Europa' te spreken. Tattiana Romanova, 2009, p. 57: '(...) Russia can accept that it is not part of the "West", but it will never agree with not being part of Europe (...) Russia will always counter the EU's value-based definition of Europe and its arrogance to speak on behalf of Europe.'
31. Buzan, 2010, p. 1.
32. Grabbe en Sedelmeier, 2010, p. 375.
33. Hedley Bull schreef in 1977 over 'the new medievalism' in Europa: 'een moderne en seculiere equivalent van het type universele organisatie dat in de Middeleeuwen in het Westers Christendom bestond' (Bull, 1977, p. 245). Jan Zielonka werkte Bulls concept uit in *Europe as a Global Actor* (2008).
34. De benoeming van Herman van Rompuy tot Voorzitter van de Europese Raad en van Catherine Ashton tot Hoge Vertegenwoordiger voor Buitenlandse Zaken en Veiligheidsbeleid is hiervan (wellicht) een illustratie. In de Duitse pers werd de keuze voor Van Rompuy en Ashton getypeerd als een blijk van Europese 'Selbstverzwergung' (letterlijk: zelfverdwerging) (*Die Welt*, 21 november 2009).

Bibliografie

- Bull, Hedley (1977), *The Anarchical Society*. New York: Columbia University Press
- Buzan, Barry (2010), 'Culture and International Society', *International Affairs*, 86 (2010) 1
- Carr, E.H. (1939), *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939. An Introduction to the Study of International Relations*. Londen: Macmillan and Co
- Cooper, Robert (2003), *The Breaking of Nations. Order and Chaos in the Twenty-First Century*. Londen: Atlantic
- Emerson, Michael (2001), *The Elephant and the Bear. The European Union, Russia, and their Near Abroads*. Brussel: CEPS
- Duchêne, François (1972), 'Europe's role in world peace', in: R. Mayne (red.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans look ahead*. Londen: Fontana
- Duchêne, François (1994), *Jean Monnet: The First Statesman of Interdependence*. New York: W.W. Norton & Company
- Gerrits, André W.M. (2009), 'Normatieve Macht Europa: kanttekeningen bij een wetenschappelijke en politieke notie', in: *Internationale Spectator*, 63 (november) 11
- Grabbe, Heather, en Ulrich Sedelmeier (2010), 'The Future Shape of the European Union', in: Michelle Egan, Neill Nugent en William Paterson (red.), *Research Agendas in EU Studies. Stalking the Elephant*. New York: Palgrave Macmillan
- Haas, Ernst B. (1959), *The Uniting of Europe. Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*. Londen: Stevens
- Ham, Peter van (2009), *The Power of War: Why Europe Needs It*. Clingendael Diplomacy Papers, nr. 19. Den Haag, Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael
- Kagan, Robert (2008), *The Return of History and the End of Dreams*. New York: Knopf
- Khanna, Parag (2008), *The Second World. Empire and Influence in the New Global Order*. New York: Random House
- Krotz, Ulrich (2009), 'Momentum and Impediments: Why Europe Won't Emerge as a Full Political Actor on the World Stage Soon', *Journal of Common Market studies* 47, 3
- Leonard, Mark (2005), *Why Europe Will Run the 21st Century*. New York: Public Affairs
- Lewis, Jeffrey (2009), 'National Interests', in: Chris Rumford (red.), *The SAGE Handbook of European Studies*. Los Angeles, etc.
- Mahbubani, Kishore (2008), *The New Asian Hemisphere. The Irresistible Shift of Global Power to the East*. New York: PublicAffairs
- Manners, Ian (2002), 'Normative Power Europe: A Contradiction In Terms?' *Journal of Common Market Studies*, 40, 2
- McCormick, John (2007), *The European Superpower*. Houndmills: Palgrave Macmillan
- Middelaar, Luuk van (2009), *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*. Groningen: Historische Uitgeverij
- Moravcsik, Andrew (1998), *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press
- Puchala, Donald (1972), 'Of Blind Men, Elephants and International Integration', *Journal of Common Market Studies*, 10, 3

- Reid, T.R. (2004), *The United States of Europe. The New Superpower and the End of American Supremacy*. New York: The Penguin Press
- Rifkin, Jeremy (2004), *The European Dream. How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin
- Rogers, James (2009), 'From "Civilian Power" to "Global Power": Explicating the European Union's "Grand Strategy" through the Articulation of Discourse Theory', in: *Journal of Common Market Studies*, 47, 4
- Romanova, Tatiana (2009), 'Normative Power Europe: A Russian View', in: André Gerrits (red.), *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion*. Clingendael European Papers, nr. 5. Den Haag: Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael
- A Secure Europe in a Better World*. European Security Strategy, 12 december 2003
- Vasconcelos, Álvaro de (2009), 'The End of European Uniqueness', *Issues*, 28 januari
- Vreese, Claes H. de, en Anna Kandyla (2009), 'News Framing and Public Support for a Common Foreign and Security Policy', *Journal of Common Market Studies*, 47, 3
- Wallerstein, Immanuel (2006), *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York: The New Press
- Zakaria, Fareed (2008), *The Post-American World*. New York: Norton
- Zielonka, Jan (2008), *Europe as a Global Actor. Empire by Example?* Oxford: Oxford University Press